

Aynur Əliyeva

*F.Köçerli adına
Respublika Uşaq
Kitabxanasının
metodisti*

(əvvəli ötən saylarımızda)

Sənətə yiyələnməyin sirrini isə şair bu misralarla ifadə edir:

**Puç olub getsə dövlətin zayə,
Genə sənətdir əldə sərmayə.
Elmdir əhli-sənətin hünəri,
Elmsiz sənətin nədir səməri?..**

Şairin fikrincə, var-dövlət bir gün əldən çıxa bilər, lakin sənət heç vaxt itməz. İnsan əlindəki sərmayenin, yeni sənətin köməyi ilə yenə də var-dövlət sahibi olar. Seyid Əzim əsl sənətə yiyələnmək üçün elmi əsas götürür. O deyir ki, yaxşı sənətkar olmaq üçün elmi olmaq lazımdır, çünki elmsiz sənət dəyərsiz bir şeydir. Şair "Cəfər, ey qönçeyi-gülüstanım" misrası ilə başlayan şeirində öz övladına əhli-ürfan kimi yetişməyi, bunun üçün "hər lisanə rəğib" olmağı, bütün elmləri öyrənməyi məsləhət görür:

**Demirəm rus, ya müsəlman ol,
Hər nə olsan get əhli-ürfan ol...
...Cəhd qıl neməti-təmame yetiş,
Elm təhsil qıl, məqamə yetiş.**

Seyid Əzim Şirvaninin bədii irsində sayı 125-ə qatan mənzum hekayələr də xüsusi yer tutur. O, bu əsərləri Nizaminin "Sirlər xəzinəsi", "İsgəndərnamə" ("İqbalnamə"), Sədinin "Gülüstan", "Bustan", eləcə də xalq nağılları, rəvayət və əfsanələr əsasında yaratmışdır. Şair mənzum hekayələrində özünün humanist ideyalarını ifadə etmişdir.

Şair "Misir şahzadələri" adlı mənzum hekayəsində iki qardaşın həyat yolundan danışır. Qardaşlardan biri var-dövlət, o biri isə bilik toplayır:

**Birisi elmə oldu bəs talib,
Birisi dövlətə olub rəğib.
Biri asudə idi rahat ilə,
Birisi var idi məşəqqət ilə.**

Bir gün var-dövlət sahibi olan qardaş elmə yiyələnen qardaşına deyir: "Bu nə məşəqqətdi sən çəkirsən? Gedib təhsil alırsan, elmə yiyələnersən. Axı elm öyrənməkdə sənənin məqsədin nədir? Axı kasıbçılıq içində qovrulursan". Bilik xəzinəsinə sahib olan qardaş isə ona cavab verir ki, xəzinəyə var-dövlət toplayan hökmdarlar xalqa dərd-qəm verən müstəbidlər, bilik toplayanlarsa elm yayanpeyğəmbərlərdir:

**Mən ki bir payımal olan mürəm,
Şükrələr kim, nə nişi-zənburəm.**

Seyid Əzim bu günə qədər öz tərbiyəvi əhəmiyyətini itirməyən öyüd-nəsihətlərini mənzum hekayələrinin başlanğıcında və axırında verir, onları həmin əsərlərin məzmunu ilə əlaqələndirirdi.

Maarifçi-pedaqoq öz oğlu Mir Cəfərə üz tutaraq onun təmsalında zəmanə cavanlarına bu cür dəyərli nəsihətlər verirdi:

**Aciz, qorxaq, axmaq və sadə-
ləvh olma, ağıllı və tədbirlil ol.
Avam və nədan qalma, özünə
sənət və elm qazan.**

**Ehtiyac içində olanlara
və darda qalana kömək
əlini uzat.**

**Fırıldağı və şər adamlardan
uzaqlaş, yaxşı və nə-cib
adamlarla yoldaşlıq et,
Dostluqda və yoldaşlıqda
möhkəm ol.**

**Heç kəsin pisliliyini istəmə,
xeyirxah ol.**

**Her bir işi gördükdə əvvəlcə
yaxşı düşün, sonra o işə başla.**

**Çaşqabaqlı olma, şirindilli və gü-
lərlüzlü olmağı özünə adət et.**

**Meclisdə ədəblə otur və ədəblə
danış.**

dən, hamısından avara qalan alim və peşə sahiblərini kəskin tənqid edərək, elmin, sənətin yalnız müəyyən bir sahəsində kamil olmaq fikrini irəli sürür:

**Kişi bir sənəti bilər xalis,
Çoxuna meyl edən qalar naçis.**

Seyid Əzim maarifçi şeirlərinin, əxlaqi-didaktik əsərlərinin çoxunu satira ruhunda yazırdı. Şair satiralarda xalqın pulu hesabına Şərq ölkələrində təhsil alan, vaxtını eys-ışrətdə keçirən, vətənaqayıtdıqdan sonra bir-iki dini mərsiyə oxumaqla vəzifəsini bitmiş hesab edən müctə-

**Onlara ehtiyacımız çoxdur,
Bilməsək dil, əlacımız yoxdur.**

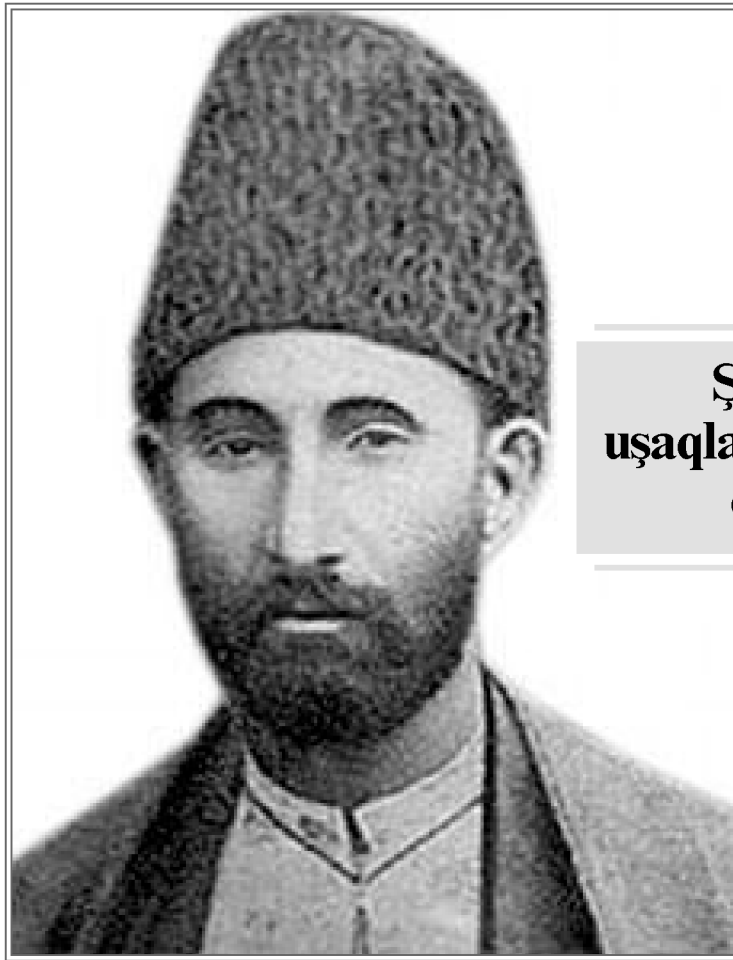
Seyid Əzim rus dilini öyrənməyi təbliğ etməsi o dövr üçün mü-tərəqqi bir hadisə idi. O zaman Azərbaycan hakimiyyəti, rühanilər rus dilinin, Rusiyadan ucaqlara keçən hər cür qabaqcıl ideyaların əleyhinə çıxırdılar. Elə buna görə də avam xalqı rusca oxumağı şəriətçəqadağın edir, rus dilində kitab, qəzet, jurnal oxuyanları "ka-fir" adlandırırdılar.

Mütərəqqi ideyaların qarşısı olan Seyid Əzim bu mühafizəkarların əleyhinə olaraq rus dilini tədris-

də tərcüməçisi olduğu "Rəbiül-ətfal" – "Uşaqların baharı" kitabı, əslində, yeni zamanın, milli oyanış havasının çağırışı ilə dünyaya gəlmişdi. "Üsul-cədid" - yeni üsullu məktəbin açılmasında iştirak edən, rus məktəbində müəllim işləyən "köhnə üsullu" ziyalı Seyid Əzim uşaqlara yeni məzmunlu, fərqli keyfiyyətlərə malik dərs kitabı ilə təlim verməyin zərurliyini dərk etmişdi. Şair onu da aydın görürdü ki, uşaqlar üçün ana dilində asan anlaşılacaq oxu kitabları yaradılmalıdır. "Rəbiül-ətfal" in başlanğıcında şair öz dövrünün fəhm və fərasət sahibi olan uzaqqörən insanlarına ənənəvi üslubda müraciət edərək bildirdi ki, yüksək səviyyəli müəlliflərin bəzi kitablarda qəliz sözlərlə ifadə etdikləri ali mətləbləri bütün bəşəriyyət dərk etməlidir, lakin məktəb uşaqlarının zehni bu mətləbləri dərk etməkdə aciz və gücsüzdür. "Bizim diyarın insanları qazandıqları bilikləri uşaqlıqda əldə edirlər" qənaətində olan Seyid Əzim "müxtəsər mərifətnamə" -yiğcam maariflənmə kitabı kimi müəyyənləşdirdiyi "Rəbiül-ətfal" ı məktəb tələbələrini faydalanmaları və feyziyab olmaları üçün yazdığını qeyd edirdi. "Öz türki lisanımızda" aydın olan söz və asan başa düşülən ibarətlərlə yazıldığı iddia edilən kitabın "Dibaçə" dən əldə olunan qənaətə əsasən, müəllif kitabı tərtib edərkən qarşıya bu məqsədləri qoymuşdu:

- Ali bəşəri mətləblərin sadə və uşaqlar üçün anlaşılıqlı dillə ifadə edil-

Şamaxıdan doğan günəş – Seyid Əzim Şirvani

ni, rus və Avropa mədəniyyətinin qabaqcıl nailiyyətlərindən istifadə etməyi günün ən vacib və zəruri məsələlərindən sayır və bu sahədə müasiri Həsən bəy Zərdabi ilə birləşirdi. Yaradıcı insanın dünyadan cismani olaraq köçdüyünü, onun yaratdığı əsərlərin isə həmişəlik qaldığını ustalıqla ifadə edən Seyid Əzim ömrü boyu rolunu çox yüksək qiymətləndirmişdir. O, soydaşları-

**Şair onu da aydın görürdü ki,
uşaqlar üçün ana dilində asan anlaşılacaq
oxu kitabları yaradılmalıdır**

mızın maariflənməsinin qayğısına qalmış, doğma xalqın başqa millətlərdən mədəniyyəyə baxımından geridə qalması ilə heç cür razılaşa bilməmişdir. Şair istər öyüd və nəsihətlərində, istər mənzum məktub və hekayələrində, istərsə də satiralarda kitabı və mütaliəni, elmi və məktəbi təbliğ etmiş, xalqın nicat yolunu bu istiqamətdə görmüşdür.

Seyid Əzim XIX əsrdə məktəb, elm, maarif, mədəniyyət, təhsilə bağlı söylədiyi fikirlərin çoxu bu gün də öz aktuallığını saxlamaqdadır. Şairin maarifçilik ovqatında yazdığı əxlaqi-didaktik şeirləri gənc nəslin vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq ruhunda tərbiyə olunmasına həmişə faydalı təsir

göstərmişdir. Buna görə də klassik sənətkarımızın zəngin ədəbi-bədii irsi müstəqil Azərbaycan Respublikasında çağdaş dövrün tələbləri baxımından daha dərinə araşdırılmağa və öyrənilməyə layiqdir.

Məşhur alim Firidun Köçerli haqlı olaraq yazırdı: "Seyidin ümdə mətləbi və baş arzusu insanıyyət dərcəsinə və bəşəriyyət mərtəbəsinə vasil olmaqdır. Bu xüsusda onun nəzəri və mərifəti o qədər vəsi və genişdir ki, ona tək Azərbaycan şairi demək dürüst deyil, bəlkə ol dürriyeganəümumi-insanıyyət şairidir".

**Ölməz şairin özü demişkən:
Sizlə sərbəsər salamım var!
Olmasa da özüm, kəlamım var!
Oxuyun şeirim, qılın yadım,
Şad olsun bu qəlbə nişadım...**

1874-cü ildən Şamaxıda yeni tipli məktəbdə müəllimlik fəaliyyətinə başlayan Seyid Əzim Şirvaninin tərtib etdiyi və içərisindəki mətləblərin bir hissəsinin müəllifi, bir hissəsinin

**Sözü öz məqamında düşünərək
söylə.**

XIX əsr ədəbiyyatında Abbasqulu ağa Bakıxanov və Qasım bəy Zakirə başlanan təmsil janrını Seyid Əzim davam etdirmiş və müasir tərbiyə ilə əlaqədar olaraq bir sıra təmsillər yazmışdır. Şair təmsillərdən bir hissəsini rus şairi Krilovdan, bir hissəsini isə məşhur "Kəlilə və Dimnə" dən tərcümə və iqtibas etmişdir.

Şairin orijinal təmsillərinin əsas məzmununu avamlaqla mübarizə, elm və sənətdə kamillik, birlik, xeyirxahlıq və s. kimi necib sifətlər təşkil edir. O, təsvir etdiyi əhvalatları müasir tərbiyə problemləri ilə əlaqələndirərək, uşaqlarda gözəl əxlaqi keyfiyyətlər yaratmaq məqsədi güdür.

"Eşşək və anılar" təmsilində elmin qadrini bilməyən cahil və qanmaz adamları tənqid edən müəllif bu qənaətə gəlir:

**Seyyida, elmi açma nədanə
Kim, düşərsən cahanda nöqsənə.
Çəkmə kalayı-şeyri bazara,
Gövhəri ərz elə xarıdara.**

Şair "Qaz və durna" təmsilində bir neçə sənət və elm ardınca gə-

hid, abid, münəccim, qazi, molla və digər ruhanilərin riyakar simasını açıb göstərir.

Seyid Əzim Şirvani əsl pedaqoq kimi öz satirik əsərlərində də gəncləri haqqı nahaqqın ayağına verməməyə, ədalətli, doğruluq, hörmətçil, ağıllı olmağa çağırırdı. Yalançılığın insanı hörmətdən saldıqını, düzgünlüyün isə həmişə onu hörmətə mindirdiyini söyləyən şair gəncliyi mərdlik və vətənpərvərliyə ruhlandırır. O, ata-ananın və müəllimin hörmətini gözləməyi bacarmağı da insanlıq üçün ən böyük məziyyətlərdən sayırdı.

Klassik rus ədəbiyyatının mütərəqqi rolunu və əhəmiyyətini düşünən Seyid Əzim Azərbaycan təzkiyəçiləri arasında ilk dəfə olaraq rus ədəbiyyatına da müəyyən yer ayırmışdır. O, xüsusilə Puşkinin zəngin irsindən rəğbətə bəhs etmiş, onu kamala çatmış ən yüksək bir şair, faydalı əsərlərmüəllifi və yeni rus ədəbi dilinin mahir bilicisi, ustası kimi tərifləmişdir. Şair şeirlərinin birində oğluna xitabən öz dövrünün gənclərinə rus dilini öyrənməyi məsləhət görür:

**Ey oğul, hər lisanə ol rəğib,
Xassə ol rusi elminə talib.**

(davamı gələn sayımızda)